

*Александров Д. О., кандидат психологічних наук,
доцент, професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Харків)*

ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСІЇ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження агресії у структурі особистості працівника органів внутрішніх справ. Розглядаються основні психологічні детермінанти побудови структурних компонентів особистості. На підставі узагальнення результатів емпіричного дослідження створюється модель побудови професійно значущих якостей особистості працівника органів внутрішніх справ.

Ключові слова: агресія, структура, особистість, адаптивність, правоохоронна діяльність, працівник органів внутрішніх справ.

Статья посвящена анализу результатов эмпирического исследования агрессии в структуре личности сотрудника органов внутренних дел. Рассматриваются основные психологические детерминанты построения структурных компонентов личности. На основании обобщения результатов эмпирического исследования создается модель построения профессионально значимых качеств личности сотрудника органов внутренних дел.

Ключевые слова: агрессия, структура, личность, адаптивность, правоохранительная деятельность, сотрудник органов внутренних дел

Постановка проблеми: Агресія виконує не лише руйнівну, а ще і адаптивну функцію, тобто, за визначенням Е. Фрома, є доброякісною, тому що сприяє підтримці життя і є реакцією на загрозу життєвим потребам. Якщо механізми контролю послаблені, то людина схильна до прояву злоякісної агресії – жорстокості, яка не є біологічно адаптивною і не покликана захищати життєві інтереси людини. Але критерій розрізнення доброякісної і злоякісної агресії до теперішнього часу залишається умовним через складність визначення, які саме інтереси об'єктивно відносяться до вігальних, а які такими не є. У свою чергу агресивність - це особистісна риса, що виражається в установочній схильності до агресивного реагування. Установочна сутність агресивності виражається в готовності людини розпізнавати зовнішні стимули як потенційно небезпечні чи ворожі і вдаватися до агресивних форм реагування. Саме тому, проблема агресії та агресивності є вкрай важливою в контексті психології правоохоронної діяльності, адже може розглядатися у таких аспектах:

- як негативне явище і протипоказання до службової діяльності;
- як прояв професійної деформації, який необхідно своєчасно виявити та відкоригувати;
- як професійно значуща якість

працівника силової служби держави, і, зокрема правоохоронної структури, від наявності якої залежить здатність ефективно та активно протидіяти будь-яким злочинним посяганням на інтереси суспільства.

Аналіз стану досліджень. Проблема дослідження особистості правоохоронця у специфічних умовах службової діяльності почала активно розроблятися з початку 90-х років ХХ століття (М.В. Андреев, В.Г. Андросюк, І.Б. Журавльова, С.І. Захарова, Л.І. Казміренко, І.О. Котенев, Є.В. Лапшин, Т.Н. Левашова, А.І. Папкін, Г.В. Шутко та ін.). Разом із тим, ще недостатньої уваги приділяється комплексному дослідженню окремих значущих якостей, до яких відноситься й професійна напористість, що безпосередньо пов'язана із агресією в структурі особистості правоохоронця.

Метою статті є аналіз динамічних характеристик особистості працівника ОВС, які визначають обрання діяльності у силовій структурі держави. Такий вибір сфери діяльності залежить від усвідомлених та неусвідомлених схильностей людини. Відтак, коли людина обирає службу у силових і, зокрема, правоохоронних органах, це також відбиває певні особистісні схильності. Адже службова діяльність пов'язана із активним протиправним проявам, яке реалізується шляхом примусового впливу. Тому, діяльність потребує певного рівня агресивності від правоохоронця, завдяки якому

він здатний ефективно застосовувати владні повноваження. І не дивно, що певне коло кандидатів на службу обирають таку сферу діяльності саме через можливість реалізувати свої психологічні агресивні задатки у, так би мовити, суспільно корисній формі.

Перш, ніж розпочати аналіз провідних тенденцій динаміки становлення сукупності професійно значущих та особистісних якостей, необхідно зупинитись на двох ракурсах проблеми, а саме:

1. Компонентах агресії, адже саме через них буде проводитись подальший аналіз структури особистості правоохоронця.

2. Динаміці розвитку цих компонентів, визначивши вектор яких можна відстежити напрям розвитку та змін сукупності особистісних рис фахівця в процесі професійного становлення.

Отже, для дослідження даної проблеми був підібраний діагностичний інструментарій та складена батарея методик, зокрема: поліфакторний особистісний опитувальник Р.Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ) для визначення екстра-, інтроверсії та нейротизму; опитувальник Кокошкаррової для визначення схильності до невротичних розладів; методика для виявлення проявів агресії Басса-Дарки; для діагностики комунікативних психологічних установок ми

використали відповідну методику В.В.Бойка; для діагностики системи Я-образів у структурі соціальних міжособистісних відносин використовувався тест Т.Лірі; для визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі використовувалась методика «Прогноз»; для діагностики особливостей соціальної адаптації нами використовувалася методика багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» (МЛО-АМ) А.Г.Маклакова-С.В.Чермяніна; для дослідження системи ставлень до самого себе використовувалась методика дослідження самовідношень (МІС) С.Р.Пантилеєва. У лонгітудному дослідженні брали участь 518 працівників органів внутрішніх справ, які тестувалися на початку служби та через три роки стажу практичної діяльності.

В контексті нашого дослідження ми мали визначити співвідношення агресивності та ворожості, адже, якщо певний рівень агресивності в структурі особистості працівника правоохоронних органів є однією з професійно значущих рис, то ворожість це однозначно негативна характеристика. Тому слід звернутися до динаміки змін показників агресії, які відбуваються в процесі проходження служби (див. таб 1).

Таблиця 1.

Динаміка змін проявів агресії правоохоронця в процесі службової діяльності.

	Методика Басса-Дарки							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Тест	72,5	69,6	71	66	50,7	55,6	60,4	67,2
Ретест	71,9	69,4	69,8	72,4	52	54,3	55,3	62,9
Динаміка	-0,6	-0,2	-0,2	+6,4	+1,5	-1,3	-5,1	-4,3

Як видно з наведеної таблиці, в процесі проходження служби більшість показників агресії набувають певного зниження. Найбільш суттєво знизився показник образливості (7 шкала). Можна стверджувати, що по мірі набуття досвіду працівник стає менш схильним до прояву заздрощів, ненависті до оточуючих, обумовлених почуттям гніву та незадоволеністю. Набуття досвіду формує толерантність та терпимість через тривалу взаємодію з представниками різних верств населення. Також, суттєвого зниження набули прояви аутоагресії та почуття провини (8 шкала). Працівник по мірі адаптації до служби починає більш адекватно оцінювати себе, наслідком чого поступово долає внутрішні конфлікти та суперечливі

переживання. Зростання адекватної рефлексивності визначає формування впевненості у собі, а позитивний досвід дозволяє поступово задовольнити потребу у самоствердженні у якості професіонала. Також певного зниження набуває показник підозрливості (6 шкала). Якщо, на етапі входження у професію, молодий фахівець ставиться до всього сторожко та недовірливо, через переконаність що більшість ситуацій можуть заподіяти йому шкоду, то по мірі адаптації до умов службової діяльності та формуванню впевненості, у правоохоронця гіпертрофована тривожність поступово нормалізується.

Доречно зазначити, що зниження показника підозрливості та образливості входять до інтегративного показника

ворожості. Відтак, можна казати, що у загальному показник ворожості знизився на 3,2 бали, що є показовим суттєвим зниженням.

Далі слід зупинитись на показниках фізичної, вербальної та непрямой агресії, які, хоч і не так відчутно, але все одно намітили спільну тенденцію до зниження. Справа в тім, що ці три показники входять до структури інтегративного показника агресивності за методикою Басса-Дарки, тому важливим є сам факт їхньої синхронної тенденції до зменшення на 0,33 бали.

З зазначеного випливає, що в процесі професійної адаптації ворожість має тенденцію до суттєвого зниження, що є загальною позитивною ознакою становлення фахівця. Адже ворожість є деструктивною когнітивною установкою, яка заважає об'єктивно виконувати правоохоронні функції.

Натомість показник агресивності хоч і несуттєво, однак також знизився. З цього можна зробити такі висновки:

1. Агресивність несуттєво знизилася через її професійну значущість для правоохоронної діяльності.

2. Сам факт зниження означає приведення її у відповідність до оптимального рівня по мірі адаптації та набуття професійного досвіду.

Тепер, коли ми з'ясували загальну тенденцію зниження агресивності та ворожості, ми маємо можливість відстежити динаміку відповідних змін суміжних особистісних якостей, які й визначають дану тенденцію.

Перш за все, слід оцінити провідні тенденції динаміки загального рівня професійної адаптивності, для чого ми проаналізуємо зв'язки показників агресивності та ворожості із шкалою адаптивності за методикою МЛЮ-АМ. Всі зв'язки компонентів агресивності та ворожості мають позитивні кореляції (вербальна агресія (0,1205), непряма агресія (0,1871), підозрілість (0,3339) та образливість (0,3334)). Це означає, що їхнє зниження безпосередньо пов'язане із зростанням показника адаптивності правоохоронця по мірі набуття ним професійного досвіду. Таким чином можна констатувати безпосередній зв'язок динамічних особливостей професійно значущих проявів агресії у межах оптимуму із базовим

критерієм, яким виступає адаптивність правоохоронця. Тепер докладніше розглянемо інші значущі характеристики особистості, які детермінують виявлені закономірності.

Найбільш вагомими кореляційними зв'язками показників агресивності та ворожості спостерігаються із проявом фактору О за Кеттеллом, зменшення якого також зумовлене спільним позитивним напрямом кореляційних зв'язків компонентів агресивності та ворожості: вербальна агресія (0,1564), непряма агресія (0,2715), підозрілість (0,2997) та образливість (0,2306). З цього випливає, що саме формування впевненості у собі, по мірі набуття позитивного професійного досвіду й визначає адаптованість працівника, яка визначає поступову тенденцію до зменшення прояву ворожості та агресивності до оптимального рівня.

Такі результати зменшення тривожності зменшують вірогідність виникнення психастенії, що спричиняє тривожність та невпевненість. Дану позицію підтверджують виявлені позитивні вагомими кореляції показника психастенії за методикою Кокошкаррової із показниками фізичної агресії (0,0177), підозрілості (0,2157) та образливості (0,1383).

Це пов'язане безпосередньо і з динамікою показника С за методикою Кеттелла. Загальний зворотній вектор вагомими кореляційними зв'язками із такими показниками, як: фізична агресія (-0,1164), вербальна агресія (-0,1015), підозрілість (-0,2272) та образливість (-0,2271) вказують, що по мірі їхнього зниження до оптимального рівня зростає емоційна стійкість. Зважаючи на те, що агресивність формується на тлі тривожності, то закономірним є той факт, що по мірі адаптації до службових умов діяльності зростає стійкість працівника ОВС до психотравмуючих умов. Разом із цим зникає потреба у невиправданих проявах ворожості.

Доречно зазначити, що тенденція до формування емоційної стійкості безпосередньо підтверджується й відповідною динамікою зниження показника нейротизму за методикою Айзенка. Стабілізація у бік більшої врівноваженості визначається вагомими позитивними кореляційними зв'язками нейротизму із такими показниками, як: фізична агресія

(0,1875), вербальна агресія (0,3507), непряма агресія (0,3253), підозрілість (0,4743) та образливість (0,2911).

Аналогічне підтвердження зростання нервово-психічної стійкості ми знаходимо за відповідним показником методики МЛО-АМ, яке визначається позитивними вагомими кореляціями із показниками ворожості та агресивності: непряма агресія (0,1662), підозрілість (0,3161) та образливість (0,3271). Крім того, зростання нервово психічної стійкості та зменшення відповідного ризику дезадаптації у стресі, підтверджується також й за методикою «Прогноз». Позитивні кореляційні зв'язки наявні з усіма компонентами агресивності та ворожості: фізична агресія (0,1515), вербальна агресія (0,1488), непряма агресія (0,3353), підозрілість (0,4661) та образливість (0,2313).

Зростання нервово-психічної стійкості в свою чергу захищає працівника ОВС від невротичних розладів під впливом психогенних умов службової діяльності. Так, за методикою Кокошкаррової виявлений загальний рівень зниження ризику виникнення у правоохоронця вегетативних розладів, що підтверджується позитивними вагомими кореляціями даного показника із: фізичною агресією (0,1240), непрямою агресією (0,1487), підозрілістю (0,3041) та образливістю (0,1887). Знижується й небезпека формування неврастенії, що визначається позитивними зв'язками із такими показниками, як: вербальна агресія (0,2199), непряма агресія (0,1035), підозрілість (0,1766) та образливість (0,1276).

З зазначеного можна зробити висновок, що зростання професійної адаптивності, яка оптимізує рівень агресивності, як однієї з професійно значущих якостей, має прямий зв'язок із формуванням нервово-психічної стійкості до напружених та стресогенних умов службової діяльності.

Далі привертає увагу тенденція до зниження показника фактору L за Кеттеллом, яка визначається сукупною позитивною вагомою кореляцією всіх складових агресивності та ворожості: фізична агресія (0,1073), непряма агресія (0,2556), підозрілість (0,1333) та образливість (0,2361). Така динаміка вказує на те, що по мірі адаптації та набуття професійного досвіду, працівник ОВС позбавляється зайвої підозрілості, як непродуктивної захисної

реакції. Працівник починає більш впевнено себе почувати в ситуаціях професійної взаємодії та не потребує підтримувати тотальну недовіру до оточуючих, адже здатен розпізнавати ситуації пов'язані із небезпекою від тих, що її не містять.

Хоча, зазначена готовність до більш довірчого ставлення визначається службовою доцільністю, адже загальний рівень прояву екстравертованості за методикою Айзенка має тенденцію до певного зниження, що підтверджується прямими кореляціями із показниками вербальної (0,2787) та непрямой (0,2287) агресії. Іншими словами, професійна адаптація призводить до більш обережного прояву беззастережної екстравертованості працівника, і зумовлює його виважену обачливість проявів власної активності.

Така внутрішні стриманість зумовлює специфіку організації комунікативної взаємодії, яка базується на контрольованій готовності до відкритості. Це підтверджується й зменшенням ризику виникнення демонстративних форм поведінки, на що вказують вагомі позитивні кореляційні зв'язки істероїдності за методикою Кокошкаррової із факторами непрямой агресії (0,1029) та підозрілості (0,2062).

Сама ж комунікативна взаємодія завдяки професійній адаптації та оптимізації проявів агресивності й ворожості загалом сприяє зниженню вірогідності виникнення непродуктивних бар'єрів спілкування, на що вказують відповідні тенденції показників за методикою дослідження комунікативних установок Бойка.

Перш за все зниження ворожості та агресивності зменшує схильність працівника ОВС до прояву завуальованої жорстокості по відношенню до людей, в судженнях, що підкріплюється прямими кореляціями із такими показниками, як: фізична агресія (0,1636) та підозрілість (0,1001). Аналогічно зменшуються прояви відкритої жорстокість, що впливає із зв'язків цього показника з проявами фізичної агресії (0,2697) та підозрілості (0,1439). Так само працівник навчається дистанціювати кожен конкретну ситуацію професійної взаємодії від власного попереднього негативного досвіду спілкування з оточуючими – позитивні зв'язки даної характеристики із проявами фізичної агресії (0,1282) та підозрілості (0,1922).

По мірі адаптації до специфіки умов професійної взаємодії та відповідного зниження ворожості й агресивності зменшується прагнення перевиховувати партнера по спілкуванню, що сприяє об'єктивності його оцінки та загального сприйняття. Це визначається сукупністю вагомих прямих кореляцій із такими показниками, як: фізична (0,3129), вербальна (0,3022), непряма (0,3128) прояви агресії та загальної підозрливості (0,1457).

Зменшується категоричність та консерватизм в оцінках людей, що зумовлене відповідними позитивними зв'язками із показниками: фізичної (0,1027), вербальної (0,2048) та непрямої (0,1803) форм агресії, а також підозрливості (0,3035). Завдяки цьому поступово зникає прагнення переробити партнера під себе, адже це пов'язане із динамікою проявів фізичної (0,3328), вербальної (0,1623) та непрямої (0,1983) форм агресії.

Те ж саме стосується й невміння працівника ОВС вибачати помилки інших. Якщо така категоричність й була присутня у його відносинах на початку практичної діяльності, то по мірі набуття досвіду та формування адаптованості, ця риса знижується, на що вказують прямі кореляції із показниками вербальної агресії (0,1743) та підозрливості (0,1588).

По мірі набуття професійного досвіду відбувається зростання самокерівництва (за методикою МІС), на що вказують зв'язки із показниками фізичної агресії (-0,1096) та образливості (-0,2215). Таке самовладання полегшує працівникові підтримання належного рівня інтернальності, що сприяє більш ефективній професійній взаємодії на раціоналізованому ґрунті набутого досвіду.

Подібні позитивні тенденції до організації міжособистісної професійної взаємодії підтверджуються й динамікою усвідомленого Я-образу за методикою Лірі. Зокрема, зниження загального рівня ворожості та агресивності сприяє відповідному зменшенню спрямованості на агресивні стратегії побудови професійних взаємин, на що вказують вагомими позитивними кореляції із проявами фізичної (0,2749), вербальної (0,3863) та непрямої (0,2618) форм агресії, а також підозрливості (0,3262) й образливості (0,2088).

Так само й рівень гіпертрофованої підозрливості зменшується по мірі зниження

відповідних показників агресивності та підозрливості, що також підтверджується прямими кореляціями із фізичною (0,1675), вербальною (0,1874) та непрямою (0,1625) формами агресії, а також підозрливостю (0,4326) і образливістю (0,2807).

Аналогічно й рівень егоцентризму йде на спад завдяки професійній адаптації та набуття досвіду побудови ефективних стосунків, що зумовлене прямими кореляціями із показниками фізичної (0,1187), вербальної (0,2082) та непрямої (0,1430) форм агресії, разом із підозрливостю (0,2289).

Набуває зниження й прояви авторитарності, що підтверджує тезу про набуття толерантності по мірі набуття професійного досвіду. На це вказують вагомі позитивні зв'язки із показниками вербальної агресії (0,1399), підозрливості (0,1986) та образливості (0,1570).

Однак, разом із тим, стосовно показників підлеглості та залежності виникають суперечливі тенденції. Тут вектори спрямованості показників агресивності та ворожості дають протилежні напрями динаміки. Зокрема, показники агресивності (фізична (-0,1211) та вербальна (-0,1222) прояви агресії) при тенденції зниження зумовлюють зростання підлеглості. В той час як зниження показників ворожості (підозрливості (0,1293) та образливості (0,2468)) визначають її зменшення.

То ж стосується й залежності: показники агресивності (фізична (-0,1106) та вербальна (-0,1193) прояви агресії), зважаючи на зворотний вектор зв'язків, будуть сприяти її зростанню, а показники ворожості (підозрливості (0,1556) та образливості (0,2080)), враховуючи позитивний характер кореляцій – зумовлюють її зниження.

Зважаючи на те, що динаміка зменшення проявів ворожості по мірі професійної адаптації правоохоронця значно сильніша, аніж динаміка зниження агресивності (через її більшу професійну значущість), то варто прогнозувати, що підлеглість та залежність будуть таки зменшуватися.

Досить цікавими є й результати впливу формування професійної адаптованості, з відповідною оптимізацією проявів агресивності та ворожості, на уявлення правоохоронця про бажані зміни власного ідеального Я-образу. Перш за все, слід відзначити, що працівник ОВС очікує й

Питання психології

подальшого зниження власної авторитарності, на що вказують позитивні вагомі зв'язки цієї характеристики із проявами фізичної (0,1264), вербальної (0,2060) та непрямой (0,2903) форм агресії, а також та образливості (0,1803). Так само й прояви підозрливості в майбутньому є небажаними для працівника, адже він очікує їхнього зменшення, що підкріплюється прямими кореляціями з показниками фізичної (0,1510) та вербальної агресія (0,1336), а також підозрливості (0,1561) й образливості (0,1886).

Як нами вище зазначалося в контексті суперечливості тенденцій змін підлеглих та залежності в структурі реального Я-образу, працівник ОВС в ідеальному образі себе очікує все ж таки їхнього зниження. На це вказують позитивні зв'язки очікуваної динаміки прояву підлеглих із непрямую агресією (0,1310) та образливістю (0,2591), а також позитивні кореляції залежності із непрямую агресією (0,1646) та образливістю (0,2192).

Висновки. Підводячи підсумок емпіричного дослідження, можна дійти висновку, що професійно-психологічними чинниками адаптивності працівника ОВС до умов службової діяльності слід вважати:

готовність до напористості (виправданої агресії), як невід'ємної готовності виконання службових обов'язків в силовій структурі, діяльність якої пов'язана із активним протистоянням із криміногенним елементом. По мірі адаптації показники непродуктивних форм агресії набувають зниження до оптимального рівня.

З цього можна зрозуміти, що агресивність несуттєво знизилася через її професійну значущість для правоохоронної діяльності, сам факт зниження означає приведення її у відповідність до оптимального рівня по мірі адаптації та набуття професійного досвіду. Оптимізація агресії зумовлена: формуванням впевненості у собі; імунітетом до невротичних розладів; емоційною стійкістю; зниженням показника нейротизму та зростанням нервово-психічної стійкості; зниженням підозрливості; помірною екстравертованістю; зменшенням негативних комунікативних установок; зростанням самокерівництва; готовністю до уникнення конфліктів; зменшенням спрямованості на агресивні стратегії побудови професійних взаємин, егоцентризму та авторитарності; зниженням внутрішньоособистісного дисонансу.

Aleksandrov D.O. Ph.D., Associate Professor

RESEARCH OF AGGRESSION IN THE STRUCTURE OF PERSONALITY OF EMPLOYEE OF THE INTERIOR

This article analyzes the results of empirical research of aggression in the personality structure of an employee of the Interior. The aim of the article is to analyze the structure of the individual police officers in the context of deterministic principles of person-activity approach. Considers the main psychological determinants of building of structural components of personality. Found a connection of aggression and assertiveness with meaningful professional qualities. We consider the individual psychological factors that determine the formation of professional adaptation. Is described the relationship of aggression and assertiveness with adaptation to the conditions of professional law enforcement. The article reveals the factors that determine the success of the components of law enforcement. We also consider the impact of operating conditions on the subsequent transformation of personality of police officer. On the basis of generalizations of the results of empirical research is created model of construction of professionally significant qualities of personality of employee of the Interior.

Keywords: aggression, structure, personality, adaptability, law enforcement, employee of the Interior